

Даница Б. Недељковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за немачки језик и књижевности
Orcid: 0009-0002-3481-7740

ТРАНСПОЗИЦИЈА КАТЕГОРИЈАЛНЕ СЕМЕ У СУПСТАНДАРДНИМ ДЕКОМПОЗИТИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА²

У раду се на корпусном материјалу који чине три збирке кратких хумористичких прича ауторке Јелице Грегановић (*Осмех за сваки дан*, *Зовем се Мама* и *Зовем се Мама 2*) анализирају механизми оформљења супстандардних прилошких, придевских и именичких декомпозиата синтагматског типа, код којих се онеобичавање устаљених структура постиже транспозицијом категоријалне семе. Овај поступак подразумева прелазак категоријалне семе из једне значењске сфере у другу, што се може одвијати у оквиру истог, али и у оквиру различитих семантичких поља. Разлози који доводе до наведене појаве су прагматичко-стилске природе, тј. условљени су говорном ситуацијом и комуникативним намерама говорника. Будући да свесним онеобичавањем настају веома упечатљиви и сликовити изрази са експресивним значењем и хумористичким ефектом, околионални декомпозици овог типа имају стилематску вредност.³

Кључне речи: декомпоновање придева, прилога и именица, супстандард, категоријална сема, семантичка транспозиција, онеобичавање, семема, стилема, српски језик

1. Увод

Под појмом *декомпоновање* подразумева се разлагање лексичких јединица на семантичке компоненте које граде сложену синтаксичку структуру функционално и семантички подударну са полазном лексичком јединицом. Будући да именице, придеви и прилози имају сложено (синтагматско) значење, у процесу њиховог декомпоновања долази до „екстракције општег, инхерентног, неутуђивог својства појма”

1 danica.nedeljkovic@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/ 200198).

3 Један део рада изложен је у виду усменог саопштења на XVIII међународном научном скупу *Српски језик, књижевности, уметности* 27. 10. 2023. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу.

денотираног декомпонованом (именичком, придевском или прилошком) лексемом (уп. Radovanović 2004: 210–214), тј. до „експлицитне категоризације појмова” (уп. Kličovac 2008: 43–44), што јасно показују примери прилошких (нпр. *онда* → *оног шренушка, толико* → *до те мере* и др.), придевских (нпр. *штедљивији* → *штедљивије^з карактера*, *будан* → у *будном стању* и др.) и именичких декомпозиата синтагматског типа (нпр. *жена* → *женско биће*, *одело* → *одевни предмет*, *васпийшавање* → *процес васпийшавања* и др.)⁴. Категоријална сема притом захтева нужну детерминацију у виду зависног члана (конгруентног или неконгруентног атрибута), који је носилац диференцијалне семантике и често истог корена као и полазна лексичка јединица.

Напред наведени декомпозици предствљају стандардне, устаљене синтагматске структуре, које су у србистичкој/сербокроатистичкој литератури у великој мери испитане и описане, те ћемо на овом месту указати на нека од најзначајнијих истраживања међуодноса перифрастичних и неперифрастичних *прилога* (М. Ковачевић (2007), И. Чутура (2020) и др.); *придева* (Б. Куна (2010), М. Ивић (2010), А. Марковић (2016) и др.) и *именица* (у функцији бирократизације језика Д. Кликовац (2008) и Ј. Шушањ (2010), док докторска дисертација Т. Илић (2022) представља прво систематско истраживање међуодноса перифрастичних и неперифрастичних именичких лексема у српском језику). На основу постојеће литературе, међутим, може се запазити да предметом досадашњих истраживања нису били декомпозици код којих долази до транспозиције категоријалне семе, тачније до преласка категоријалне семе из једне значењске сфере у другу, у циљу онеобичавања устаљених, стандардних језичких структура. Потврде оваквих, свесних, циљаних одступања од „природнојезичких, општеупотребних јединица које су носиоци само семантичке, а не и стилистичке информације” (Kovačević 2000: 322) могу се наћи у супстандарду (разговорном, колоквијалном, свакодневном језику), али и у функционалним стиливима које карактерише максимална уметничка слобода у избору језичких средстава, експресивност и свесно одступање од стандарднојезичких норми, какав је књижевно-уметнички (уп. Тошовић 2002: 135–137; 145), а у неким својим жанровима и њему близак (књижевно)публицистички функционални (под)стил (уп. исто 254–255; 259–263). Такви, циљано онеобичајени декомпозици добијају статус стилема, будући да спадају у „јединице појачане изражајности” на морфосинтаксичкој равни (уп. Kovačević 2003: 189).

Корпус на коме је спроведено истраживање чине три збирке кратких хумористичких прича (колумни) Јелице Грегановић (*Осмех за сваки дан*, *Зовем се Мама* и *Зовем се Мама* ⁵), које, будући да обрађују теме из свакодневног (родитељског) живота и писане су језиком свакодневне комуникације, представљају добар пример обједињавања

4 Декомпоновани глаголи неће бити предмет истраживања у овом раду.

5 Приликом навођења ексцерпираних примера из корпуса, за наведене збирке користиће се скраћенице OSD, ZSM и ZSM2.

напред споменутих функционалних стилова: разговорног, књижевно-уметничког и (књижевно)публицистичког. На избор корпуса утицала је и чињеница да онеобичавање језичких јединица на свим језичким равнима спада у идиолектске карактеристике ауторке, те је отуда потврђен и велики број декомпонованих језичких јединица нестандардне структуре или употребе.

Анализа корпуса је показала да се транспозиција категоријалне семе из једне значењске сфере у другу може одвијати како у оквиру истог, тако и у склопу различитих семантичких поља. Наведена два подтипа транспозиције биће детаљно представљена у поглављима која следе. У оквиру сваког поглавља даља класификација се врши према семантици декомпозиције, а потом и према лексемама које су експоненти категоријалне семантике. Опсег њиховог значења проверава се у одабраним дескриптивним речницима српског / српскохрватског језика: шестотомном *Речнику српскохрватскога књижевног језика Маџице српске* (RMS I–VI, 1967–1976) и једнотомном *Речнику српскога језика Маџице српске* (RMS 2011), а релевантне значењске варијанте (семе) наводе се италиком под редним бројем као у датим речницима.

2. Транспозиција категоријалне семе у оквиру истог семантичког поља

Корпусне потврде за транспозицију категоријалне семе у оквиру истог семантичког поља налазимо у следећим категоријама: а) *квантитативности*, б) *квалитативности*, в) *локалности* и г) *људска референција*. У свим наведеним семантичким пољима забележени су примери нестандардних декомпозиција које карактерише употреба лексема чији је опсег значења сужен само на одређену сферу појавне реалности, те се употребом таквих семантички спецификованијих лексема на позицији категоријалне семе у другим значењским сферама постиже онеобичавање израза. Важно је притом нагласити да наведене лексеме у основи не припадају супстандардној лексици, те као семантички спецификованије именице могу градити и декомпозиције стандардног типа. Онеобичавање се, међутим, постиже семантичком неконгруенцијом са надређеним или подређеним елементом синтагме, о чему ће у наредним потпоглављима бити више речи.

2.1. У квантитативном семантичком пољу наспрам устаљених придевских декомпозиција са категоријалном семом *димензија, размера и степена*, као у примерима:

[...], čak je praksom potvrđeno da beba koja plače ne predstavlja uvod u kataklizmu kosmičkih dimenzija [kosmičku kataklizmu]. (ZSM, 268)

Priložili su i gusarsku zastavu ogromnih razmera [ogromnu gusarsku zastavu]. (ZSM, 253)

Naročito u periodu puberteta, kada dosegnu takav stepen opuštenosti [toliku opuštenost] da čoveka prosto muka spopadne. (ZSM, 97)

налазимо и потврде нестандартних декомпозиата у којима се као носилац категоријалне семантике јавља именичка синтагма *конфекцијски број*:

[...], *onda se brzo stiže na određište planirano za uživanje, odmaranje i sreću većeg konfekcijskog broja* [veću sreću]. (OSD, 165)

Zato što su crne mačke sušta prirodnost mačja, panteri manjeg konfekcijskog broja [manji panteri], a i protiv uroka su upotrebljive. (OSD, 147)

Неуобичајеност наведених декомпозиата огледа се у употреби семантички спецификоване именичке лексеме као експонента категоријалног значења у спојевима који превазилазе њене семантичке оквира. Отуда се, у складу са значењем лексеме *конфекција* (*серијска, фабричка израда одеће у стандардним величинама; одећа израђена на шакав начин*, RMS 2011: 551), могућност употребе придевских декомпозиата са категоријалном семом *конфекцијски број* сужава на квалификацију одевних предмета (нпр. *кошуља веће конфекцијског броја* [већа кошуља]), док се квалификација апстрактних именица (*срећа*), као и именица којима се реферише на жива бића (*пантери*), сматра потпуно искљученом. Примери из корпуса су оказионалног карактера и представљају свесно одступање од важећих семантичких правила, којима ауторка прибегава ради постизања стилског, пре свега хумористичког ефекта.

Семантичка инкомпатибилност запажа се и у употреби лексема *издање* и *форма* у следећим примерима:

Sticajem geografskih okolnosti, rođena je u kraju koji je od vode poznao samo reku, Lepenicu, u prilično malom izdanju [prilično malu]. (OSD, 144)

Taman je stigla do lifta, kada je iz njega iskočio Drakula u smanjenom izdanju [smanjeni Drakula]. (ZSM, 201)

Ostalo dvoje dece, [...], stiglo je na svet brzinski, u ništa manjoj formi [ništa manja] od prethodnika i sa istim tendencijama rasta. (ZSM, 51)

Наиме, уколико се не односи на штампарство, именица *издање* може се реализовати и у значењској варијанти *вид, начин појављивања пред публиком* (*обично у сјоршу, на сцени и сл.*), нпр. добро ~ шампиона, сјајно ~ балетског ансамбла (RMS 2011: 439). Наведено имплицира одређену (свесну) активност која се квалификује, те се не може довести у везу са димензијама реке као у првом, одн. величином костимираног детета као у другом потврђеном примеру из корпуса. Са друге стране, полисемна лексема *форма* остварује се у 10 значењских варијанти (са подваријантама), од којих је за ово истраживање релевантна семема 1. *спољашњи, вањски изглед неког предмета, шела, облик*, као у примерима: заобљена ~, издужена ~, четвртаста ~, јајаста ~, савршена ~ (RMS 2011: 1412–1413). Из наведеног произлази да се лексемом *форма* са облигаторним детерминатором квалификује спољашњост предмета, не и људских бића (деце), као што је то представљено у горе наведеном примеру.

На основу свега до сада изложеног може се извести закључак да се у *квантитативном* семантичком пољу онеобичавање постиже свесном употребом семантички инкомпатибилних категоријалних сема, чији је опсег значења сужен на само један појавни вид квантификације. Њиховим

транспонованем у супстандарду настају декомпозицији околиналног карактера који имају експресивну вредност и шаљивога су карактера.

2.2. У семантичком пољу **квалификативност** забележени су супстандардни придевски декомпозицији у којима се као носилац категоријалне семантике јавља лексема *припадност*. Неуобичајеност таквих декомпозицији огледа се у чињеници да је наведена именица, у чијој је основи глагол *припадати* са значењем 2. *бити члан чега*; *бити део чега* (RMS 2011: 1029), у стандардном српском језику носилац категоријалног значења у декомпозицији именичких, а не придевских лексема, и тада се дистинктивном семом спецификује врста припадности, као у примеру:

Različita **nacionalna pripadnost** [nacionalnost] je tada, u vreme bratstva i detinjstva, bila poželjna kategorija, [...] (OSD, 181)

Неуобичајени су, отуда, следећи придевски декомпозицији квалификативног значења:

Naravno da Lepi nije bio prvi meda u našoj kući, najstariji njen **žitelj te plišane pripadnosti** [plišani žitelj], gotovo muzejske vrednosti, bio je žuti Žmuov meda, [...] (ZSM, 192)

[...] – ја да сам способна, пре би успела да је нађем у вртлогу **клиничког центра љубљанске припадности** [љубљанског клиничког центра]. (OSD, 61)

Istovremeno, nebo izgubi boju komada leda i počne da liči na čestitku za novorođenu **bebu muške pripadnosti** [mušku bebū]. (ZSM, 257)

У првом наведеном примеру онеобичавање је постигнуто семантичком неконгруенцијом придевске лексеме којом се означава врста тканине од које је играчка направљена (плиш) са категоријом припадности. У наредна два придевска декомпозицији, међутим, диференцијална и категоријална сема нису семантички инкомпатибилне, већ долази до употребе спојева неуобичајених у језику свакодневне комуникације. Тако су на пример декомпозицији са релационим придевом у функцији носиоца дистинктивне семантике најчешће супституентни именичким лексемама, било да је реч о људској референцији (нпр. *стјановници српске припадности* → Срби) или апстрактној категорији (нпр. *осећај југословенске припадности* → југословенство), док се придевски декомпозицији у атрибутској функцији обично јављају као обележје одређених функционалних стилова, пре свега административно-правног и научног. Отуда је у наведеним примерима реч о тзв. *замена кода* (енг. *code confusing*), тј. неадекватном преласку елемената карактеристичних за један функционални стил (најчешће административни) у сферу других функционалних стилова (уп. *Šušanj* 2010: 35; 43)⁶, овде конкретно разговорног. Наведено потврђује и синтагма *мушка припадност* у трећем примеру, за коју летимичном претрагом интернетских потврда закључујемо да се

6 Ауторка указује на разлику између појмова *замена кода* (code confusing) и *промена кода* (code switching), позивајући се на М. Радовановића (2003: 168), па тако *замена кода* подразумева неадекватну примену карактеристика другог функционалног стила, док *промена кода* подразумева прилагођавање изражавања новонасталим нејезичким ситуацијама (уп. *Šušanj* 2010: 35).

примарно (и не тако често) употребљава при опису животињских врста. Будући да у примерима потврђеним у корпусу долази до свесне замене кода, декомпозицији овог типа имају стилистичку вредност.

Транспозиција категоријалне семе забележена је и у придевским декомпозицијима са именичким лексема *врста* и *сорта*. Обе именице имају најопштије квалификативно значење и функционирају као носиоци категоријалне семантике декомпозиције стандардног типа, што потврђују следећи примери:

Može roze, a i ne mora, ali cvetići, tufne, leptirovi, ptice raznih sorti [razne ptice], skoro obavezne mašne, karneri, pantljike i pertlice [...], ukratko radost majčina. (OSD, 73)

[...], jer naravno da nije baš kilogramski preporučljivo da se noću konzumira **ta vrsta** ultraslatkog slatkiša [takav ultraslatki slatkiš] (ZSM, 235)

Обим њиховог значења, међутим, није у потпуности подударан, те се не могу посматрати као апсолутни синоними. Наиме, именица *врста* садржи семантичке компоненте неприсутне у лексеми *сорта*, а изражене у значењској варијанти *врста* 1.а. *скупи, категорија истородних предмета, појава и појмова уопште* (RMS 2011: 164). За разлику од лексеме *сорта* (семема 2. *уопште врста, сој, ков: ~ људи*, RMS 2011: 1229), лексема *врста*, дакле, може да се односи и на апстрактне појмове (*лепоћа, умешност*), те се у примерима који следе само наизглед могућом пермутацијом лексема *врста* и *сорта* постиже онеобичававање придевских декомпозиција:

I to u oblasti gde **ta sorta** lepote [ta / takva lepota] nije mera, niti bi smela da bude. (ZSM, 224)

Da se razumemo, uvek sam sebi komplimentirala da sam osoba koja ima jako široka shvatanja umetnosti. **Raznih sorti** [raznih umetnosti]. Najrazličitijih mogućih. (ZSM2, 137)

У једном примеру из корпуса дошло је и до замене кода:

[...], ali dobri ljudi koji se bave telefonima mobilne vrste [mobilnim telefonima] su više no uspešno zarađivali svoje plate. (ZSM2, 39)

Сви механизми описани у семантичком пољу *квалификацијивности*, а то су: семантичка инкомпатибилност, употреба парцијалних синонима и замена кода, представљају свесно одступање од устаљених форми декомпоновања језичких јединица, које за циљ има остваривање упечатљивих и експресивних израза, те и декомпозиције ове групе имају стилематску вредност.

2.3. У семантичком пољу **локалност** такође су потврђени примери парцијалне синонимије категоријалних сема *део* и *парче*. Иако обе именице у прилошким декомпозицијима синтагматског типа изражавају партитивни однос (део : целина), те у одређеним контекстима представљају међусобно заменљиве варијанте (нпр. *део*, семема 1.а.: *оно што се одвоји од неке целине, комад, парче*, RMS 2011: 253), опсег њиховог значења није у потпуности подударан. Наиме, именицом *парче* се с једне стране

може указати на мање димензије локализатора, а са друге у већој мери нагласити одвојеност датог дела од целине (семема 1: *одрезан, одломљен, одбијен и сл. гео нечеџ, комад, комадић; уојшиће гео, комад нечеџ*, RMS 2011: 900). Додатно, лексема *гео* садржи и значењску варијанту 1б. *количина нечеџа мања од целоџа; елементи неке целине (састојак, компоненти, одељак, секција и сл.): ~ републике, ~ ваздуха, ~ привреде, саставни ~, ~ романа, ~ пута.* (RMS 2011: 253), неприсутну у лексеми *парче*, и тада наведене лексеме нису међусобно конкурентне. Отуда следећи пример представља онеобичајену и стилски маркирану варијанту стандардног прилошког декомпозиита у овом делу *света*, који алтернира са прилогом *овде*:

Oni su, istorijski dokazano, izazivali najveće pogrome **u ovom parčetu sveta** [ovde]. (ZSM, 12)

У сфери локалности потврђена је и транспозиција категоријалне семе приликом декомпоновања именице *стан*. Наиме, наспрам стандардних декомпозиита са лексемама *јединица* и *простор* (чија употреба у овој врсти текста такође представља свесну замену кода):

Mada su neki od primeraka, zahvaljujući svojoj neponovljivoj, samo deci svojstvenoj kreativnoj mašti, mesta našli i na zidovima i policama **naše stambene jedinice** [našeg stana]. (ZSM, 68)

Taj isti Julij je uspeo, istrajnom borbom, da se podigne na svoje dve debeljuškaste noge i, uz ljuļjuškanje, uzme učešće u haosu uvođenja nove veš-mašine u **stambeni prostor** [stan] u kome je ponikao. (ZSM, 208)

забележен је и један пример оказионалног именичког декомпозиита са лексемом *територија*, којом се, у складу са лексикографским наводима (*географски простор, земља обухваћена границама државе, какве управне јединице, области, подручје*, RMS VI, 1971: 190), на духовит начин имплицира да је реч о ограђеном и уређеном простору који се мора штитити и бранити свим расположивим средствима:

U stanu jednog od drugova, čiji su roditelji neobazrivo ostavili **stambenu teritoriju** [stan] bez nadzora. (ZSM, 31)

На основу напред изложеног може се извести закључак да се и у семантичком пољу *локалности* онеобичавање постиже парцијалном синонимијом именичких лексема које су носиоци категоријалног значења, али и употребом семантички спецификованијих лексема којима се постиже не само стилистичка, већ и значењска изнијансираност израза.

2.4. Када је реч о **људској референцији**, издвојени су декомпозиити именичке лексеме *пубертејлија*, који се у корпусном материјалу реализују не само у различитим структуралним моделима стандардног типа, нпр.:

Ukratko, sa preskakanjem u troskocima svega što vas u paklu letovanja sa **osobom u pubertetu** [pubertetlijom] чека, vaš odmor se pretvara u iscrpljujuće procese moljenja, прецења, гњављенја, убеђивања, преклињања [...] (OSD, 168) Zapravo, većina originalnih stanovnika brloga bi mogla da uplaćuje skupe pare za stručne seminare kod **dece u pubertetu** [pubertetlija]. (ZSM2, 54)

Međutim, naše **pubertetsko čedo** [pubertetlija] je bilo spremno da se svede na pustinjaka obučenog u kuhinjsku krpu, koji nit' izlazi, niti jede, niti pije, niti telefonira, bos hoda, samo da ne mora da sprema onu devastaciju od sobe mu. (ZSM2, 55)

[...], samo **припадници pubertetske populacije** [pubertetlije] više sorte sede obučeni i prezrivo posmatraju to primitivno ponašanje. (OSD, 167)

већ и као крајње неуобичајени оказионални декомпозици, у којима су именице *власник* и *поседник* експоненти категоријалне семантике, што потврђују следећи примери:

Jedna od osobina **vlasnika puberteta** [pubertetlija] je vraćanje pećinskom načinu života, [...] (ZSM2, 54)

Utopijski verujući da se to ipak da rešiti verbalnim putem, u slučaju prvog **posednika puberteta** [pubertetlije] u našoj porodici, Prestolonaslednika, primenila sam najpre miroljubive bilateralne pregovore. (ZSM2, 54–55)

Док у стандардним декомпозицима категоријална сема реферише на особу која се квалификује у складу са развојним периодом у коме се налази (*пубертејт*: *развојни период у коме долази до потпуног сазревања*, RMS 2011: 1071), у примерима из супстандарда наведено животно доба се представља као предмет, ствар која се може поседовати, чији се може бити власник, господар. Поигравање речима овде је недвосмислено у функцији постизања хумористичког, шаљивог ефекта, а довођењем у везу семантички некомпатибилних лексема настају врло упадљиве структуре са статусом стилема.

3. Транспозиција категоријалне семе у оквиру различитих семантичких поља

Транспозиција категоријалне семе из једног семантичког поља у друго забележена је код именичких декомпозици следећих значењских група: а) *гардероба* и б) *људска референција*, при чему се у оквиру друге групе издвајају они којима се реферише на одраслу особу мушког или женског пола, као и на децу.

3.1. У семантичком пољу **гардероба** забележени су примери декомпонованих именичких лексема *одећа* и *гардероба*, као и градивних именица од којих се одевни предмети састоје (*вуна* и *илиш*) не само у стандардној, уобичајеној форми, нпр.:

Stao je ponosno, demonstrirajući snabdevanje **odevnim predmetima** [odećom] za predstojeću klimatsku sezonu. (ZSM, 151)

већ и као нестандардни, онеобичајени декомпозици, у којима се као експонент категоријалне семантике јавља именичка лексема *момента*:

[...], ali ogroman problem su noge u čijem podnožju je srozan ostatak **odevних momenata** [odeće]. (OSD, 100)

Što se tiče gornjih **odevних momenata**, onih što bi trebalo da budu majice, to je takođe bez veze ako nije sasvim bušno i jedva na telu održivo. (ZSM, 154)

Pored toga sam posebni ljubitelj leta zbog **garderobnog momenta** [garderobe] zvanog – kupaći kostim. (ZSM2, 162)

Kao što nisu razumeli ni moj osećaj slobode nakon dugog perioda detinjstva u kom me je Roditeljica oblačila u **vuneno-plišane momente** [vunu i pliш]. (ZSM, 153)

Увидом у лексикографске потврде запажа се да је реч о полисемној лексеми са примарно темпоралним значењем, па тако РМС III (1969: 417) издваја три значењске варијанте лексеме *моменати* у којима је присутна временска компонента: 1. *час, часак, шренушак*; 2. а. *временски период*; б. *одвојени део каквог догађаја, појаве*⁷. Уколико није реализована у временском значењу, лексема *моменати* може се остварити и у значењској варијанти 3. *чинилац, фактор; чињеница* (уп. исто), за шта корпусну потврду налазимо у следећем именичком декомпозицији:

U stanu na drugom spratu. Upravo taj **visinski momenat** [visinski faktor / visina] ju je onemogućio da proviri kroz prozor i vidi šta rade. (ZSM, 31)

Додатно, РМС (2011: 713) издваја још две семеме које не налазимо у РМС III (1969: 417). Једна је везана за језик струке (семема 4. *физика*) и није релевантна за ово истраживање, док се другом (3. *обележје, одлика, карактеристика*) само донекле може објаснити употреба лексеме *моменати* у различитим контекстима, пре свега као тенденција у разговорном језику, нпр.:

Baloni su skoro **neophodan momenat** svake dekoracije rođendana, što znači da ubacite pluća u šestu brzinu i trudite se da vam posle naduvanog petog balona ne iskoče oči iz matičnih duplji. (ZSM2, 29)

Бројни су, међутим, примери из корпуса у којима именица *моменати* не одговара ниједном лексикографском опису, нпр.:

Od toga zašto konj nema obrve, i gde je zmiji vrat, do krajnje **filozofskih momenata** koji ruše sve postulate do sada utemeljenih filozofija. (ZSM2, 87); Tada sam konačno razumela i poklon koji mi je mali Holanđanin doneo, zbirka uzoraka ukrasnih šećera nije bila za pukо декорисање **konditorskih momenata**, nego za mnogo суштинскију употребу. (ZSM2, 125); То исто важи и за зеке, паже, скафандере, чарапце, капце, ђебенац... Деца расту брже од притиска при погледу на цифре које се троше на **те моменте**. (ZSM2, 143)

Отуда се неминовно намеће питање ширине њеног значењског спектра, а потом и закључак да именица *моменати* у великој мери показује карактеристике „*значењске појасицификованости*”. Овим појмом, који је у србистици први пут употребила М. Ивић (2005) разрађујући на примеру лексеме *сивар* термин америчког лингвисте Џ. Пустејовског (енгл. *semantic underspecification*), обухваћене су лексеме „које се појављују у упадљиво различитим семантичко-синтаксичким окружењима, а при том су свакоме од њих, у значењском погледу, на одговарајући

7 Наведено потврђује и РМС (2011: 713), уз нешто измењен лексикографски опис: *моменати* 1. а. *врло крашак временски период, час, шрен; време шренушак у којем се нешто збива, догађај*; б. *повољан шренушак, погодна прилика*; 2. а. *краћи временски исечак са појединим догађајима неког збивања, елементи неке целине, деишаљ*.

начин прилагођене” (уп. Ivić 2005: 74). Даља истраживања (уп. Fekete 2002) показала су да у српском језику у ову класу не спадају само лексеме са најширим, недовољно специфичним, општим, универзалним значењем (нпр. *ствар*) већ и лексеме које имају своје примарно значење (нпр. *пишање*, *предмет*, *проблем*, па чак и *животиња* и *биће*), али се оно „може проширити и остварити огроман број семантичких реализација у различитим реченичним контекстима” (Dragičević 2008: 125). Отуда Драгићевић закључује да постоје различити степени семантичке подспецификованости, те да се подспецификована лексика може односити не само на апстрактне, већ и на конкретне појаве, уколико својим примарним значењем обухвата „велики број предмета и појава који не морају припадати истој класи” (уп. исто, 126), што илуструје на примеру лексеме *основа*. Корпус на коме је спроведено наше истраживање показује да у српском, пре свега разговорном језику, и лексема *моменати* показује карактеристике подспецификоване лексике (а то су широка дистрибуција и семантичко обликовање тек у контексту, уп. Dragičević 2008: 127), будући да често преузима функцију „џокера у језику”, којим се може попунити именичка позиција најширег значењског спектра.

На основу свега напред реченог намеће се закључак да категоријална сема *моменати* у декомпонитима *одевни моменати*, *гардеробни моменати* и *вунено-илишани моменти* нема ниједно од напред наведених и лексикографски потврђених значења, те да се транспозиција категоријалне семе може објаснити тенденцијом њене десемантизације у разговорном језику, тј. њеном употребом у функцији речи-џокера ради попуњавања именичке позиције најразличитијег значењског спектра.

3.2. У другу групу издвојени су примери у којима супстандардни декомпонити са транспонованом категоријалном семом имају **људску референцију**. Њихова поткласификација извршена је према именичкој лексеми која се декомпонује, па се тако са једне стране издвајају декомпонити којима се реферише на (одраслу) мушку или женску особу, а са друге на децу.

Декомпонити прве групе се у корпусу остварују као неконгруентне генитивске синтагме⁸. Стандардни модел подразумева структуру у којој именица која се декомпонује добија генитивску форму и као зависни члан детерминише надређену (најчешће апстрактну) именицу насталу екстракцијом инхерентног, неотуђивог својства датог појма (нпр. *инише-џрација* → *процес инишеџрације*, уп. Radovanović 2004: 210–211)⁹. Нашу пажњу, међутим, привлаче супстандардни декомпонити са људском референцијом у којима долази до одступања од напред описаног механизма, те се у улози носиоца категоријалне семантике јављају именичке лексеме које (примарно) не реферишу на људско биће, већ припадају

8 Потврђен је само један пример са конгруентним атрибутом околиналног типа: Jedna od najslad̄ih naredbodavnih rečenica upućena *školoobaveznom objektu* [školarcu] је: „U krevet, sutra počinje škola!” (ZSM2, 46)

9 О бројним (оправданим и неоправданим) разлозима за настанак декомпонита овог типа в. Кликовац (2008: 44–46) и Шушањ (2010: 30–33, 44–45).

другим семантичким пољима. У корпусу су забележени декомпозицији код којих је онеобичавање постигнуто употребом именичких лексема *модел*, *примерак*, *субјекат*, *објекат* и *предмет*:

Pogolema Grkinja, čija je kosa bežala ispod crne povezače, sa povelikom motkom u ruci, uz koju je stajao njen doramenski **model muža** [muž]. (OSD, 200)

Da kuću u zimnje doba napusti pet **primeraka ljudskog roda** [ljudi], od kojih su tri manje sposobna za sopstveno odevanje, bio je problem rešiv samo brojem ruku većim od četiri. (ZSM, 135)

Uostalom, na šta bi to ličilo da se **subjekat mature** [maturant] sam češlja ili nedajbožeisakloni fenira? (ZSM, 83)

Jer, pola smo sipali odmah u vodu, zato da sebi otežamo lociranje deteta u peni koja se napravila, a drugom polovinom je trebalo doprati i inače čist **objekat kupanja**. (ZSM, 286)

Činilo mi se da mi je svanulo kada je i poslednji naš **objekat prosvete** izašao iz osnovne škole. (ZSM2, 174)

Predmet vaspitavanja je uvređeno nabrao nos i zasuzio tako da bi holivudski glumci mogli da mu zavide na brzini i uštedi parafina. (ZSM2, 17)

У првом наведеном примеру онеобичавање је постигнуто употребом лексеме *модел* у значењу 2 г. *узорак новопродукованог предмета који се обично јавно приказује пре серијске производње; тип у оквиру одређене врсте производа (нпр. аутомобила) различит од других типова* (уп. RMS 2011: 709). На овај начин се особа на коју се упућује деперсонализује и своди на одређени производ, нпр. аутомобил. Одступање се у другом наведеном примеру постиже употребом лексеме *примерак*, којом се примарно реферише на предмете или животиње (1. а. *сваки за себе од више једнаких предмета или животиња*, уп. RMS V, 1973: 77). Премда наведени речник не искључује ни могућност људске референције (б. *свако најосе, јединка од више људи или животиња*, уп. исто), на основу јединог примера који је послужио за речничку илустрацију (уп. *Чисти прасџари примјерак; сви су пориви сачувани у њему као у праховјека. Кос.*), али и властитог језичког осећаја, закључујемо да такви примери нису сасвим уобичајени у савременом српском језику. У прилог томе говори и чињеница да РМС (2011: 1027) наведено значење не издваја експлицитно, нити илуструје примерима.

На сличан начин може се објаснити и употреба именица *субјекат* и *објекат*, којима се у лингвистичкој терминологији означава *'вршилац радње, носилац неке особине или стања изражених предикациом'* (уп. *субјекат*, RMS 2011: 1259) одн. *'именица или заменица у реченици на коју прелази или на коју се односи глаголска радња'* (уп. *објекат*, RMS 2011: 832), што наводи на закључак да не морају нужно имати људску референцију, а њиховом употребом у разговорном стилу особе се свде на функцију агенса или пацијенса¹⁰. Као синоним именице *објекат* у лингвистичком смислу може се употребити и именица *предмет* (б. лингв. *реч (именица или заменица) у реченици на коју прелази и на*

¹⁰ У прилог томе говори и значењска варијанта лексеме *објекат* 1. а. *предмет, ствар или биће на које је управљен људски рад, пажња или посматрање* (RMS 2011: 832)

којој се врши глаголска радња, објекат̄, RMS 2011: 992), на шта указује и пример из корпуса. Додатно, именица *субјекат̄* се у административно-правним текстовима остварује у значењској варијанти 2. *правно лице као носилац неког права* (RMS 2011: 1259). Отуда би се у напред наведеним примерима са именицама *субјекат̄*, *објекат̄* и *предмет̄* као носиоцима категоријалне семантике онеобичавање могло објаснити заменом кода, будући да су у разговорни језик доспеле свесном тежњом ауторке да унесе особености других функционалних стилова у разговорни језик и на тај начин деперсонализују особе о којима је реч.

У другу подгрупу сврстани су супстандардни декомпозицијски именица којима се реферише на децу (*деце, ћерка, син и првенац*). Реч је о (најчешће) конгруентним синтагмама у којима се онеобичавање врши употребом именица *младунче* и *младунчад*. Будући да наведене именице примарно реферишу на животиње, а не на људе (*младунац: млада, пшек на свети донетиа или недорасла животиња, младунче*, RMS 2011: 704)¹¹, и у примерима који следе можемо говорити о транспозицији категоријалне семе:

Čim uspe da savlada sastavljanje rečenica, **људско младунче** [dete] se pretvara u hodajući kviz. (ZSM2, 86)

Upravo u to vreme **људски младунци** [deca] počinju da vežbaju ulazak u fazu rasejanih naučnika [...]. (ZSM2, 52)

Iskonski nagon koji spava u **људској младунчади** [deci], naizgled savladan civilizacijom i prethodećom zimom, probudiće se sa prvim nagoveštajima proleća. (ZSM2, 225–225)

Odmaknite se od vrata i sačekajte da na srce **вашег младунчета женског рода** [ваше ćerke] otkaplje sve što mora. (ZSM2, 117)

Spomenuti je odlučio da se gabariti **прворођеног нам младунчета** [нашег првенца] smanje za samo pet kilograma, a sav resto pretvori u mišićnu masu. (ZSM2, 100)

Примери наведени у оквиру семантичког поља *људска референција* показују да се онеобичавање може вршити и употребом именичких лексема које не реферишу (примарно) на особу, чиме се људско биће деперсонализује и своди на производ одн. предмет са одређеним карактеристикама или му се приписују синтаксичке улоге агенса одн. пацијенса. Шаљиву и хипокористичну конотацију налазимо у декомпозицијским именицама којима се на децу упућује лексемама уобичајеним за животињски свет.

4. Закључак

У раду су анализирани декомпоновани језички јединице (прилози, придеви и именице) у којима долази до транспонованости категоријалне семе како у оквиру истог семантичког поља тако и између различитих. Будући да се наведена појава може запазити у супстандарду (разговорном језику), али и као последица креативности и идиолекатских

¹¹ Иако РМС (2011: 704) бележи и семему *младунче* б. *деце* (обично *сасвим млада*), не наводећи притом ниједан пример као илустрацију, сматрамо је мање уобичајеном и маркираном значењском варијантом у стандардном српском језику.

особености у функционалним стиловима који таква одступања допуштају – књижевноуметничком и (књижевно)публицистичком – као корпус за истраживање послужиле су нам три збирке кратких хумористичких прича (колумни) ауторке Јелице Грегановић.

Анализа је показала да у оквиру истог семантичког поља до транспозиције може доћи у следећим значењским сферама: *квантитативност*, *квалитативност*, *локалност* и *људска референција*. Механизми којима се постиже онеобичавање декомпонованих језичких јединице могу бити различити, а у нашем корпусу су забележени следећи: а) *семантичка инкомпатибилност*; б) *замена кода (code confusing)* и в) *парцијална синонимија*. У првом случају реч је о употреби семантички спецификоване лексике, која, будући да јој је опсег значења сужен само на одређену сферу појавне реалности, применом у другачијим, ширим контекстима гради декомпозите са семантички неконгруентним компонентама (нпр. *срећа већеџ конфекцијског броја*, *Лейеница у малом издању*, *илишана пријадности*, *схамбена теорија*, *власник / поседник џубертеја*). Са друге стране, приликом замене кода диференцијална и категоријална сема нису семантички инкомпатибилне, већ долази до употребе спојева карактеристичних за један функционални стил (најчешће административни) у другим функционалним стиловима, па тако у корпусу налазимо потврде декомпозита неуобичајених и неочекиваних у језику свакодневне комуникације (нпр. *беба мушке пријадности*, *клинички центар љубљанске пријадности*, *телефон мобилне врсте*). Трећи механизам (парцијална синонимија) подразумева употребу именичких лексема чији обим значења није у потпуности подударан (нпр. *врста* – *сорта* и *део* – *парче*), те будући да не представљају апсолутне синонине, нису супститубилни у свим контекстима. Њиховом употребом у неадекватном контексту настају декомпозити онеобичајене структуре и значења (нпр. *та сорта лејоше*, *у овом парчешу светла*).

Када је реч о транспозицији категоријалне семе у оквиру различитих семантичких поља, у корпусу су забележени супстандардни декомпозити из значењских група *гардероба* и *људска референција*. У првом случају језичке јединице се онеобичавају употребом *значењски подспецификоване лексике*, као што је лексема *моменаи*, која због своје широке дистрибуције и семантичког обликовања у датом контексту, све чешће у језику свакодневне комуникације преузима улогу „џокера у језику”, којим се може попунити именичка позиција најширег значењског спектра (нпр. *одевни моменаи*, *гардеробни моменаи* и *вунено-илишани моменаи*). Као механизам онеобичавања декомпозита са људском референцијом издваја се употреба именичких лексема које не реферишу (примарно) на особу, чиме се људско биће деперсонализује и своди на производ одн. предмет са одређеним карактеристикама (нпр. *модел мужа*, *примерак људског рода*), приписују му се синтаксичке улоге (нпр. *објекат кућања*, *предмет васпитавања*) или се пореди са животињом (нпр. *људско младунче*, *младунче женског рода*). Додатно, лексема

субјекатив веома је фреквентна у административно-правним текстовима, те се донекле може говорити и о замени кода (*субјекатив материје*).

И на крају, веома је важно нагласити да декомпозици настали свим напред описаним механизмима нису случајни, резултат омашке или незнања, већ представљају свесно одступање од устаљених стандарднојезичких форми и циљано кршење важећих семантичких правила декомпоновања језичких јединица, којима ауторка прибегава из прагматичко-стилских разлога као што су: остваривање упечатљивих, експресивних и сликовитих израза, постизање хумористичког, некада и хипокористичког ефекта, семантичко нијансирање и др. Декомпозици овог типа претежно су околионалног карактера, везани су за супстандард и услед свесног онеобичавања имају стилематску вредност.

Извори

- OSD – J. Greganović, *Osmeh za svaki dan*, peto izdanje, Beograd: Laguna, 2015.
ZSM – J. Greganović, *Zovem se Mama*, Beograd: Laguna, 2016.
ZSM2 – J. Greganović, *Zovem se Mama 2*, Beograd: Laguna, 2017.

Литература

- Čutura 2020: I. Čutura, *Međuodnos priloga i priloških izraza u savremenom srpskom jeziku*, Univerzitet u Kragujevcu, Jagodina: Fakultet pedagoških nauka, <<https://pefja.kg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/05/Medjuodnos-priloga-i-priloskih-izraza-20.pdf>>, 21. 12. 2023.
- Dragičević 2008: R. Dragičević, O značenjskoj podspecifikovanosti na primeru lekseme *osnova*, *Južnoslovenski filolog*, LXIV, Beograd, 123–134.
- Fekete 2002: E. Fekete, Da li je ljubav stvar, u: D. Čupić, E. Fekete, B. Terzić, *Slovo o jeziku*, knjiga druga, Beograd: Partenon, 65–67.
- Ilić 2022: T. Ilić, *Međuodnos konkurentnih leksičkih jedinica i imeničkih sintagmi u srpskom jeziku*, neobjavljena doktorska disertacija, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/21286/Disertacija_13355.pdf?sequence=1>, 21. 12. 2023.
- Ivić 2005: M. Ivić, Značenjska podspecifikovanost lekseme *stvar*, O *rečima*, Beograd: Biblioteka XX vek, 73–83.
- Ivić 2010: M. Ivić, Kvalifikativna uloga genitivne imeničke forme s predlogom *od*, *Južnoslovenski filolog*, LXVI, Beograd, 269–271.
- Klikovac 2008: D. Klikovac, *Jezik i moć. Ogledi iz sociolingvistike i stilistike*, Beograd: Biblioteka XX vek (168).
- Kovačević 2000: M. Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*, 3., dopunjeno i izmenjeno izdanje, Kragujevac: Kantakuzin.
- Kovačević 2003: M. Kovačević, *Gramatičke i stilističke teme*, Banja Luka: Književna zadruga.
- Kovačević 2007: M. Kovačević, Sintaksa i semantika priloških izraza, *Srbističke teme*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 11–48.

- Kuna 2010: B. Kuna, Kvalitativni genitiv u hrvatskome jeziku, *Lingua Montenegrina*, III, br. 5, Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević”, 67–79.
- Marković 2016: Padeži i predložko-padežne konstrukcije sa kvalitativnim značenjem u savremenom srpskom književnom jeziku (semantičko-sintaksička analiza), neobjavljena doktorska disertacija, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. <<https://nardus.mfn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/6200/Disertacija4114.pdf?sequence=6&isAllowed=y>>, 21. 12. 2023.
- Radovanović 2003: M. Radovanović, *Sociolingvistika*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Radovanović 2004: M. Radovanović, O pojavi dekomponovanja jezičkih jedinica, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 204–218.
- RMS 1967–1976: *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*, knjige I–VI, Novi Sad – Zagreb, Matica srpska i Matica hrvatska.
- RMS 2011: *Rečnik srpskog jezika*, izmenjeno i popravljeno izdanje, Novi Sad: Matica srpska.
- Šušanj 2010: J. Šušanj, Dekomponovanje leksema i birokratizacija jezika na primerima iz crnogorskih dnevnih novina, *Lingua montenegrina*, god. III, br. 5, Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević”, 3–46.
- Tošović 2002: B. Tošović, *Funkcionalni stilovi (Funktionale Stile)*, Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.

Danica B. Nedeljković

TRANSPPOSITION OF THE CATEGORIAL SEME AS A MECHANISM OF BUILDING DECOMPOSED LANGUAGE UNITS IN SUBSTANDARD SERBIAN LANGUAGE

Summary

On the corpus of 3 collections of short humorous stories (columns) by Jelica Greganović (*Osmeh za svaki dan*, *Zovem se mama* and *Zovem se mama 22*), the current paper analyses the process of building decomposed linguistic units of a syntagmatic nature (adverbs, adjectives and nouns) in substandard Serbian language by the transposition of the categorial seme, either within the same semantic field or in different semantic fields. In this way, very effective and striking linguistic structures are created for pragmatic and stylistic reasons, which means they are conditioned by the linguistic situation and the communicative intentions of the speaker, such as achieving the expressiveness of expression and a humorous effect. They are mostly occasional, appear in the substandard, and have the status of a styleme because of their unusual character and great stylistic value.

Keywords: adverbial, adjectival and noun decomposition, substandard, categorial seme, semantic transposition, uncommon structure, sememe, styleme, Serbian

Примљен: 18. јун 2023. године
Прихваћен: 22. фебруар 2024. године